

Р. А. Майданик*

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Розвиток правового регулювання спадкового договору. Інститут спадкового договору відомий провідним законодавствам минулого і сучасності. Виникнення цього правочину значною мірою пов'язане з правовими ідеями Стародавнього Риму щодо отримання майнового надання зі спадкової маси з боку певних осіб на випадок смерті.

Законодавство Стародавнього Риму про спадкування передбачало, що “до складу спадщини могли входити, крім предмета спадкування і відказів зі спадщини (у вигляді легатів і фідейкомісів), і інші отримання зі спадкової маси з боку певних осіб, що ґрунтувалися на правочинах *mortis causa donationes* і *mortis causa cariones*”¹. Римське право під договором дарування на випадок смерті (*mortis causa donatio*) розуміло такі розпорядження на випадок смерті, які не полягали ні в призначенні спадкоємця, ні в залишенні відказів. За цим договором дарувальник передавав безоплатно річ обдаровуваному перед загрозою смерті, — або коли небезпека нависає безпосередньо над ним (війна, морська подорож тощо), або коли він просто думав, що не переживе обдарованого. Дарування *mortis causa*, як і звичайне дарування, вчинялося на підставі договірної угоди між заінтересованими особами². Відомо про існування двох різних типів *donatio mortis causa*. В одному випадку дарування набирало чинності лише у разі більш ранньої смерті дарувальника (дарування з “відкладальною умовою”), в іншому — набирало чинності безпосередньо, однак обдарований повинен був повернути дарунок у випадку, якщо дарувальник його переживе (дарування із “скасувальною умовою”)³.

Водночас, у власному розумінні спадкового договору римське право не знало. У ті часи ідея спадкового договору почала лише формуватися.

У літературі небезпідставно ставиться під сумнів “сама можливість ідеї спадкового договору в римському приватному праві, оскільки римська юриспруденція формувала принцип свободи заповіту не одну сотню років”⁴.

У цьому контексті логічна теза про те, що “...навряд чи при властивому їй консерватизмі вона була готова сформулювати положення про спадковий договір, що означало руйнування принципового правила, виробленого протягом століть; ...потрібні додаткові докази і поглиблений аналіз інших римських першоджерел, крім тих, що перебувають зараз у науковому обігові”⁵.

Імовірніше всього категорія спадкового договору з'явилася у пізніші часи як продукт достатньо розвинених правових умов середньовічного звичаєвого права феодалної Європи (перш за все, Німеччини — “Священної римської імперії”).

© Майданик Р. А., 2007

* завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук

¹ Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1997. — С. 24.

² Гримм Д. Д. Лекції по догме римського права / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. — С. 495.

³ Санфилиппо Чезаре. Курс римського частного права: Учебник / Под ред. Д. В. Дождева. — М.: БЕК, 2000. — С. 273.

⁴ Мазуренко С. В. Спадковий договір у цивільному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Одеса, 2004. — С. 7.

⁵ Там само.

Договори про спадкування (на випадок смерті) досить детально регламентовані законодавством багатьох країн Західної Європи (зокрема Німеччини, Франції, Швейцарії, Великої Британії, Угорщини тощо)⁶.

Німецьке цивільне право регулює спадковий договір з притаманною йому детільністю і всебічністю. Німецьке цивільне уложення (далі — НЦУ) присвячує зазначеному договору окремий розділ (§ 2274–2302) і розглядає його самостійним видом спадкування⁷.

НЦУ допускає укладення договору про спадкування лише у формі нотаріального запису або власноручно написаної і підписаної заяви за одночасної присутності двох сторін. Змінити або скасувати його можна лише за згодою осіб, які уклали договір про спадкування. Після смерті однієї із зазначених осіб скасування такого договору не допускається (ч. 1 § 2290).

Спадкодавець може укласти договір про спадкування лише особисто. Якщо він обмежений у дієздатності, згода його законного представника не вимагається (ч. 2 § 2290).

Розпорядження, яке встановлює в договорі заповідальна відмова, може бути скасоване спадкодавцем на підставі заповіту. Для визнання дійсності скасування необхідна згода іншої сторони спадкового договору. Заява про згоду вимагає нотаріального посвідчення. Така згода є безвідкличною (§ 2291). Договір про спадкування, укладений подружжям або партнерами, може бути також скасований на підставі загального заповіту подружжя або партнерів (§ 2292). Спадкодавець може відмовитися від договору про спадкування, якщо відмова обумовлена договором (§ 2293). Спадкодавець може відмовитися від розпорядження, включеного в договір, якщо воно пов'язане із зобов'язанням спадкоємця, прийнятим на підставі правочину, з надання спадкодавцю протягом його життя періодичних виплат, зокрема щодо забезпечення утримання, і зазначений обов'язок було скасовано до моменту смерті спадкодавця (§ 2295)⁸.

Французьке цивільне право загалом негативно ставиться до спадкових договорів. Такі договори не набули поширення, оскільки вони обмежують волю спадкодавця і не дають можливості скасувати рішення. У зв'язку з цим французьке цивільне право договори про спадкування допускає, як виняток, лише між подружжям⁹.

Англійське приватне право прямо не регулює поняття спадкового договору, однак допускає існування таких аномальних форм окремих договорів. Англійському звичаєвому праву відомий схожий до спадкового договору договір *donatio mortis causa*. Людина, яка страждає (чи вважає, що вона страждає) на смертельну хворобу, може подарувати рухоме майно, очікуючи смерть від цієї хвороби. В укладеному між сторонами договорі передбачено, що обдарований набуває дарунок лише у випадку смерті дарувальника від хвороби, на яку він страждає. Водночас дарувальник має право в будь-який час скасувати такий договір¹⁰.

⁶ Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование. — М.: НОРМА, 1999. — С. 413.

⁷ Германское право. Часть I. Гражданское уложение: Пер. с нем. — сер. Совр. гражд. и межд. частное право. — М.: Центр финанс.-экон. развития, 1996. — С. 413.

⁸ Гражданское уложение Германии = Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz: Ввод. Закон к Гражд. Уложению; Пер. з нем.; Науч. редакторы — А. Л. Маковский [и др.]. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — (Серия «Германские и европейские законы»; Кн. 1). — С. 548–549, 556, 559.

⁹ Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Междунар. отношения, 1993. — С. 536.

¹⁰ Дженкс Эдуард. Английское право. — ВИЮН МЮ СССР. Вып. XI. — М.: Юриздат, 1947. — С. 317–318.

Отже, конструкція спадкового договору, концептуально започаткована римським правом та остаточно сформована в новітні часи, застосовується більшістю іноземних законодавств сучасності в повному або обмеженому обсязі (в останньому випадку такий правочин допускається, як виняток, лише між подружжям).

Поняття спадкового договору. Спадковий договір є новим для вітчизняного цивільного права інститутом, який регулюється гл. 90 ЦК України (ст.ст. 1302–1308). За цим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача (ст. 1302 ЦК України).

За своїми ознаками спадковий договір є одностороннім, консенсуальним, безоплатним або оплатним, алеаторним, особистого характеру, довготривалим, з ускладненим порядком зміни і дострокового розірвання правочиною з надання послуг під умову відчуження на користь набувача належного відчужувачеві майна на випадок його смерті.

Спадковий договір виражає узгоджене волевиявлення обох сторін, для дійсності якого необхідна взаємна згода відчужувача і зустрічне волевиявлення набувача. Односторонній характер цього договору пояснюється тим, що «відчужувач у спадковому договорі не має обов'язків»¹¹, з моменту його укладення у набувача виникають обов'язки вчинити певні дії в інтересах відчужувача, а відчужувач має право вимагати виконання дій, передбачених договором.

У разі смерті відчужувача, оголошення його померлим, визнання безвісно відсутнім чи недієздатним виконання обов'язку на користь третьої особи має право вимагати від набувача та особа, на користь якої встановлено цей обов'язок.

Спадковий договір є безоплатним або оплатним правочиною з переходу права власності на майно на випадок смерті, обтяженого обов'язком набувача вчинити надання (майнове чи немайнове) на виконання розпорядження відчужувача. Спадковий договір може бути оплатним або безоплатним залежно від суб'єктної спрямованості зустрічного надання.

В доктрині оплатним вважається правочин, в якому кожна сторона зобов'язана вчинити на користь іншої майнове надання. У безоплатному правочині обов'язки майнового надання однієї сторони не відповідають обов'язку іншої сторони вчинити зустрічне майнове надання¹².

Безоплатним є спадковий договір, укладений на користь третьої особи. Безоплатність такого спадкового договору полягає в тому, що відчужувач не отримує зустрічного надання з боку набувача.

Оплатним є спадковий договір, у якому майнове надання однієї сторони вчиняється на користь іншої сторони. В даному випадку спадковий договір, що встановлює обов'язок набувача вчинити на користь відчужувача будь-яку дію майнового або немайнового характеру. При цьому передбачену ЦК України (ч. 1 ст. 1305) можливість вчинення набувачем дій майнового або немайнового характеру на виконання розпоряджень відчужувача потрібно розуміти як таку, що передбачає, зокрема, встановлення відчужувачем за спадковим договором права користування третіми особами річчю — предметом відчуження, яке не входить до складу відчужуваного майна. У цьому разі на користь визначених відчужувачем третіх осіб зберігаються певні права (право користування), які не входять до складу відчужуваного майна, обтяжують його, і тому воно хоч і

¹¹ Ромовська З. Проблемы наследственного договора // Юридическая практика. — 2003. — № 4. — С. 16.

¹² Белов В. А. Гражданское право: Общая часть: Учебник. — М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. — С. 237.

визнається зустрічним наданням, але не є ціною відчуженого майна.

Сторони цього договору, безумовно, вступають у зобов'язальні відносини в розрахунку на зустрічність дій з боку контрагента. Однак цей договір не можна визнавати правочином з оплатного відчуження майна. З іншого боку, немає підстав розглядати цей договір видом заповідального відказу, оскільки відчужувач розраховує на отримання зустрічного надання з боку набувача, які на підставі цього не може визнаватись обдаровуваням, що характерно для спадкоємця чи вигодонабувача за заповідальним відказом. Правочин, що встановлює обов'язок набувача за заповідальним відказом вчинити на користь спадкодавця дію майнового характеру, не є заповідальним відказом. Іншими словами, предметом спадкового договору є “як набуття права власності на майно відчужувача, так і дії (виконання робіт, надання послуг тощо) набувача, ... які є не ціною відчужуваного майна, а лише своєрідною компенсацією відчужувачеві за те, що він передає майно у власність набувача”¹³.

Цей договір має ознаки особисто-довірливого правочину, що передбачає особисте виконання. Водночас зазначений договір не обмежується лише притаманними заповіту ознаками особистого розпорядження і зумовленими цим жорсткими вимогами особисто-довірливого правочину. Тому він може бути складений від імені однієї особи або двох осіб членів подружжя та безпосередньо відчужувачем або через представника, що діє на підставі довіреності або ж на підставі представництва за законом, якщо ці дії не суперечать положенням закону про опіку, інші види представництва за законом.

Тому зазначений правочин “є не заповітом, а самостійним видом договору, на який не поширюються правила про обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК України)”¹⁴.

Спадковий договір є консенсуальним. Такий правочин набирає чинності з моменту його укладення і створює юридичні наслідки не зі смертю відчужувача, а з моменту досягнення згоди сторін з усіх істотних умов і вчинення цього правочину у письмовій формі та нотаріального посвідчення. Саме з цього моменту виникають права та обов'язки сторін.

У цьому відношенні цілком слушним є обґрунтування в літературі консенсуального характеру спадкового договору, “... оскільки момент його укладення пов'язується з досягненням сторонами угоди за всіма істотними умовами і тягне за собою виникнення цивільних прав та обов'язків контрагентів після втілення правочину у встановлену ст. 1304 нотаріальну форму”¹⁵. У зв'язку з цим незрозумілим і таким, що суперечить чинному законодавству, є сформульований окремими авторами висновок про те, що “обов'язок відчужувача за цією статтею сформульовано так, начебто йдеться про реальний договір”¹⁶.

Закріплене ЦК України визначення спадкового договору однозначно свідчить про консенсуальний характер цього договору, оскільки “за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право на майно відчужувача”. Наведене з очевидністю “свідчить, що закон не ставить існування договору в залежність від моменту виконання своїх обов'язків набувачем. Тому ... для визнання договору

¹³ Мазуренко С. В. Вказ. праця. — С. 8.

¹⁴ Харитонов Є. О. Глава 90 Спадковий договір // Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К.: Істина. — 2004. — С. 874.

¹⁵ Васильченко В. В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. — 2003. — № 7. — С. 137.

¹⁶ Шевченко О. Заповіт як підстава спадкування // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 8. — С. 37.

укладеним не має суттєвого значення факт виконання певних дій набувачем до чи після смерті відчужувача¹⁷. У зв'язку з цим спадковий договір вважається укладеним з моменту його нотаріального посвідчення.

Спадковий договір є пролонгованим (довготриваючим) правочином з ускладненим порядком дострокового припинення і зміни. Зазначений договір укладається на строк, не менший ніж до моменту смерті відчужувача, чи навіть більший (у разі вчинення дій на виконання особистого розпорядження після смерті відчужувача). За цим договором відчужувач не може його змінити чи скасувати, а також будь-яким чином протягом свого життя розпоряджатися відчуженим майном, якщо інше не передбачено договором або законом. Розірвання цього договору можливе лише за умови, що набувач не виконує розпоряджень відчужувача. При цьому якщо виконання таких дій покладено на набувача лише після відкриття спадщини, то спадковий договір у цьому випадку взагалі неможливо розірвати.

У цьому відношенні такий договір, зобов'язання за яким не виконуються, але який контрагент позбавлений права розірвати, безумовно, обмежує свободу договору як загального принципу цивільного права, цілком слушно відносять до аномальних видів договорів¹⁸.

Зазначений договір є алеаторним правочином, оскільки наперед невідомі загальні "межі виконання своїх обов'язків, а втрата чи збагачення однієї із сторін залежить від випадку"¹⁹ (смерті сторони договору). При цьому алеаторний характер цього договору полягає не стільки в невизначеності загального обсягу належного відчужувачеві зустрічного надання, як у самій можливості його існування (настання). Алеаторний ризик у спадковому договорі несе переважно набувач, оскільки у разі своєї смерті раніше кончини відчужувача він втрачає можливість отримати відчужуване майно у свою власність. При цьому спадковий договір може мати визначений або невизначений обсяг дій майнового або немайнового характеру, які має виконати набувач, якщо це не є перешкодою для вирішення питання про належне виконання або невиконання передбачених умов договору. Тому залежно від характеру і змісту таких дій спадковий договір може мати визначений або невизначений обсяг дій майнового або немайнового характеру. В останньому випадку (при визначеності лише характеру і змісту дій, але не їх обсягу) набувач не знає наперед суму витрат, що йому доведеться зазнати, так само, як не знає, якою буде вартість майна на момент переходу права власності до нього. Наприклад, загальний обсяг надання з боку набувача на момент укладення спадкового договору буде невизначеним у випадках, коли зміст дій набувача становитимуть обов'язки щодо "підкування над відчужувачем", "надання відчужувачеві матеріального забезпечення натурою у вигляді харчування, догляду" тощо. В усіх цих випадках неможливо заздалегідь визначити строк надання такого утримання та підкування, що свідчить про алеаторність такого спадкового договору.

Отже, спадковий договір передбачає виникнення права власності на майно відчужувача виключно під умову настання випадкової обставини (відкладальної умови) — смерті сторони такого договору.

Особливість виконання цього договору полягає в тому, що вчинення надання з боку набувача поставлено в залежність від настання визначеного випадку —

¹⁷ Турлуковський Я. Спадковий договір в українському цивільному праві: теорія та практика // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 6. — С. 35.

¹⁸ Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: Монографія. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. — С. 140.

¹⁹ Цивільне право України / За ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. — К.: НАВСУ, 2004. — С. 118.

смерті відчужувача. До моменту настання смерті відчужувача загальний обсяг зустрічного надання залишається невизначеним, оскільки обов'язок набувача вчиняти виконання зобов'язання виникає з моменту укладення спадкового договору і припиняється зі смертю відчужувача.

Факт смерті останнього або оголошення його померлим є умовою набуття права власності на майно відчужувача. Однак у разі визнання фізичної особи померлою набувач протягом п'яти років не має права відчужувати нерухоме майно, яке перейшло йому за договором. Нотаріус накладає на це майно заборону відчуження (ч. 2 ст. 47 ЦК України).

Водночас, спадковий договір є особливим різновидом алеаторних договорів у зв'язку з суворо особистим характером його виконання і зумовленими цим особливими підставами його дострокового припинення.

У цьому договорі загальний обсяг зустрічного надання не визначено, що в цілому властиво алеаторним правочинам (зокрема правочинам з гри і парі). Однак, на відміну від наведених вище алеаторних ігрових правочинів, на підставі особистого характеру спадкового договору його виконання поставлено також у залежність від факту настання смерті набувача після смерті відчужувача. Належним виконанням спадкового договору вважається його виконання набувачем майна до моменту смерті відчужувача. У випадку смерті набувача майна до смерті відчужувача спадковий договір вважається невиконаним і підлягає розірванню.

Відмежування спадкового договору від суміжних конструкцій. Спадковий договір моделюється переважно на засадах договору ренти і може розглядатись як зобов'язання “періодичної боргової вимоги невизначеного і довготривалого характеру”²⁰, обтяжене особистим розпорядженням відчужувача (як отримувача ренти), що передбачає виконання під передачу майна (рентного капіталу) відчужувача у власність набувача (як платника ренти) на випадок смерті відчужувача.

Для таких договорів спільною є “наявність зустрічних вимог, які виникають як безпосередньо після укладення договору (довічне утримання, рента), так і після смерті (спадковий договір)”²¹.

Відмінність між спадковим договором і договорами ренти та довічного утримання полягає в цілях цих правочинів і моменті переходу права власності на майно, яке становить предмет договору.

При довічному утриманні і ренті головна мета відчужувача — набути утримання за життя. За спадковим договором відчужувач зацікавлений в тому, щоб контрагент здійснив певну дію (чи дії) як майнового, так і немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

За моментом переходу права власності на відчужуване майно останнє передається у власність після укладення договору — при ренті і довічному утриманні, а за спадковим договором — лише після смерті відчужувача²².

Важливе значення має визначення характеру дій, які набувач зобов'язаний вчиняти на користь відчужувача за спадковим договором. ЦК України (ст. 1305) передбачено обов'язок набувача вчинити “певну дію”. Предмет цього обов'язку має визначатися з урахуванням розширювального тлумачення і визнання дією як одноразових, так і багаторазових актів. Зазначене широке розуміння терміну “дія” обумовлюється тим, що нерідко зміст розпорядження відчужувача

²⁰ Апанасюк М. П. Договір ренти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2004. — С. 8.

²¹ Заїка Ю. О. Вказ. праця. — С. 138.

²² Див.: Заїка Ю. О. Спадкове право України: Навч. посіб. — К.: Істина, 2006. — С. 117; Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: Монографія. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. — С. 139.

становлять багаторазові або періодичні дії, відмова у вчиненні яких суперечила б сутності цього договірної зобов'язання.

Водночас, важко погодитися з твердженням про те, що “незважаючи на те, що в ст. 1305 ЦК України законодавець передбачив зобов'язання набувача вчинити “певну дію”, немає сумніву, що тут йдеться не про виконання набувачем одноразового акту, а саме про “дії” набувача”²³.

У зв'язку з диспозитивним характером предмет спадкового договору може містити як періодичну, невизначену і пролонговану вимогу, так і дію одноразового, еквівалентного і строкового характеру.

Отже, у спадковому договорі загальний обсяг дій на виконання особистого розпорядження відчужувача не обов'язково “повинен бути чітко визначеним ...”²⁴, оскільки з цим закон імперативно не пов'язує питання про належне виконання або невиконання передбачених договором умов. Закон допускає диспозитивний підхід у цьому питанні і залишає його вирішення на розсуд сторін спадкового договору. Тому цей договір може передбачати виконання особистого розпорядження відчужувача у вигляді сплати довічних платежів.

Спадковий договір, незважаючи на закріплення в Книзі шостій ЦК України “Спадкове право” і “... тісний зв'язок з відносинами з приводу посмертного переходу майна ...”²⁵, є договором на випадок смерті, а не договором про спадкування.

У зв'язку з цим потрібно розрізняти так звані договори про спадкування і спадкові договори. Поняттям договорів про спадкування охоплюється “низка правочинів, що укладаються між спадкодавцем та особами, яким він бажає передати майно після своєї смерті, зокрема про призначення осіб у майбутньому спадкоємцями, визначення умов, на яких настає спадкування за заповітом тощо. Натомість призначення спадкового договору полягає у встановленні взаємних зобов'язань між відчужувачем майна, який бажає передати його після смерті певній особі на умовах зустрічного виконання визначених дій, та набувачем, який набуває майно за умови виконання умов спадкового договору”²⁶.

Спадковий договір не регулює відносини спадкування, оскільки “в прямому розумінні слова не передбачає виникнення спадкових правовідносин і віднесення його до спадкового права є децю умовним”²⁷, в усякому разі на сучасному етапі його застосування.

Предмет спадкового договору хоч і передбачає перехід права власності на майно фізичної особи, яка померла, до іншої особи (набувача), однак такі права не входять до спадщини, а їх набувачі не визнаються спадкоємцями.

У спадковому праві спадщиною зазвичай визнається сукупність прав та обов'язків спадкодавця, які переходять до спадкоємця у порядку наступництва універсального²⁸ та сингулярного²⁹.

Загалом правонаступництво передбачає “передачу права одним суб'єктом і наступництво цього ж права іншим суб'єктом”³⁰. Універсальне спадкове

²³ Заїка Ю. О. Спадкове право України: Навч. посіб. — К.: Істина, 2006. — С. 117.

²⁴ Чуйкова В. Правова характеристика спадкового договору // Підприємство, господарство і право. — 2005. — № 4. — С. 3–4.

²⁵ Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. — 2003. — № 6. — С. 118–121; № 7. — С. 137–140.

²⁶ Мазуренко С. В. Вказ. праця. — С. 14–15.

²⁷ Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003. — Т. 1. Загальна частина. — С. 394.

²⁸ Див.: Иоффе О. С. Советское гражданское право. — 1975. — Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1958. — Ч. 3. — С. 283; Рябоконт Е. О. Спадкове право. Навчальний посібник. — К., 2004. — С. 68, 164.

²⁹ Шевчук Л. В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2001. — С. 4, 6.

³⁰ Там само. — С. 6.

правонаступництво передбачає “перехід до спадкоємця всіх майнових прав і обов’язків спадкодавця як єдиного комплексу”³¹ або як цілого, тобто в “сукупності належних спадкодавцеві майнових прав без зміни їх змісту ...одночасно і зразу — одним актом”³² (через прийняття спадщини). У цьому випадку акт прийняття спадщини поширюється на всю спадщину, незалежно від того, у кого вона перебуває і що певні її об’єкти невідомі спадкоємцю в момент прийняття спадщини. Крім того, універсальність виявляється і в тому, що до спадкоємця переходять не лише права, а й обов’язки. Причому неприпустимим є прийняття спадщини частково, за умовою або з певними застереженнями³³.

Згаданий принцип також означає, що перехід прав та обов’язків не повинен мати жодних проміжних ланок, крім випадків, передбачених законом, він має здійснюватися безпосередньо від спадкодавця до спадкоємця.

Поруч з ідеєю універсального наступництва спадкове право допускає також спадкування на засадах сингулярного наступництва на випадок смерті на підставі заповідальних відказів, “на підставі яких певні особи набувають окремих прав щодо належного заповідачеві майна, не стаючи при цьому суб’єктом будь-яких відносин”³⁴.

У зв’язку з цим спадкуванням визнається не будь-який посмертний перехід майна фізичної особи до інших осіб, а лише в порядку спадкування. Якщо права й обов’язки виникають не в порядку спадкування, а “внаслідок смерті спадкодавця, то вони не переходять у спадщину, а можуть набуватися спадкоємцем чи іншими особами на інших підставах”³⁵. До таких розпоряджень (посмертних неспадкових розпоряджень на випадок смерті), зокрема, належить договір страхування життя на користь третьої особи, який регулюється нормами не спадкового, а зобов’язального права, і тому не може бути визнаний заповітом.

Незважаючи на набуття права власності на майно, відчужувач не успадковує його, а отримує за договором, і тому не може розглядатися правонаступником відчужувача.

Отже, якщо щодо майна укладено спадковий договір, то таке майно не входить до складу спадщини. Спадковий договір не може розглядатися видом спадкування на підставі закритого переліку останніх, позаяк ЦК України закріплює імперативну норму, згідно з якою спадкування може здійснюватися лише за заповітом або за законом (ст. 1217 ЦК України).

Правова природа спадкового договору. Обґрунтовуючи виникнення цього інституту, розробники проекту ЦК України зазначали, що сфера застосування такого договору на практиці не буде широкою, вона стосуватиметься, головним чином, подружжя та інших осіб, які спільно проживають і не мають дітей³⁶.

Правову сутність спадкового договору, укладеного подружжям з третьою особою, вбачають у переході права на спадкування до тих осіб, які визначені їх спільною волею, і водночас у збереженні для того з них, кому судилося померти останнім, звичних для нього умов життя. Тобто запроваджується своєрідне двоступеневе спадкування: після смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а після смерті останнього — до тих, хто визначений у заповіті³⁷.

³¹ Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1997. — С. 23.

³² Див.: *Серебровский В. И.* Очерки советского наследственного права // Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. — М.: Статут, 2003. — (Классика российской цивилистики). — С. 68, 76; *Цивільне право / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової.* — К., 1999. — С. 708.

³³ *Великанова С. Е.* Наследственное право. — М.: Экзамен, 2004. — С. 10.

³⁴ *Васильченко В. В.* Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1997. — С. 23.

³⁵ *Заїка Ю. О.* Становлення і розвиток спадкового права в Україні: Монографія. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. — С. 46.

³⁶ *Передмова до ЦК // Українське право.* — 1996. — Число 2. — С. 22.

³⁷ *Ромовська З. В.* Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — К.: Ін Юре, 2003. — С. 109.

Опоненти ідеї введення цього інституту обґрунтовують свою позицію посиленням на тезу, згідно з якою спадковий договір обмежує правоздатність заповідача, оскільки позбавляє можливості його розпоряджатися своїм майном на випадок смерті, а з іншого боку, спадковий договір є спробою “обійти” осіб, які мають право на обов’язкову частку спадщини³⁸.

Дійсно, спадковий договір є обмеженням волі спадкодавця і відходом від принципу свободи заповіту, оскільки такий договір обмежує можливість відчужувача розпоряджатися за життя своїм майном, визначеним у договорі, і позбавляє його можливості розпоряджатися ним на випадок смерті шляхом складання заповіту, бо цей заповіт буде недійсним. При цьому йдеться саме про обмеження, передбачене законом, а не про “обмеження цим договором правоздатності фізичних осіб”³⁹.

Однак, припустимість такого обмеження обумовлена добровільною згодою власника на звуження своїх прав, що робить таку волю правомірною.

Водночас, справедливими є критичні зауваження опонентів ідеї введення спадкового договору в частині загрози порушення права на обов’язкову частку. У цьому випадку доцільними є, за відсутності прямої вказівки закону, пропозиції до застосування аналогії права і закону щодо положень про право на обов’язкову частку у спадщині⁴⁰.

Спадковий договір є однією з підстав виникнення прав та обов’язків осіб на майно померлого, що поєднує в собі елементи речового та зобов’язального правочину, внаслідок чого виникнення права власності на майно померлого може виникати після смерті відчужувача, але раніше за виконання зобов’язання набувачем.

Спадковий договір не належить до жодної з відомих вітчизняному цивільному праву поіменованих груп договорів, який сформувався в результаті об’єднання двох договорів: 1) договору про надання послуг з виконання дій набувачем; 2) договору про передачу права власності на майно відчужувача на випадок смерті. Спадковий договір виокремлюють “за ознаками особливого характеру вираження волі, комплексності елементів різних правовідносин, ретроспективного характеру виникнення правовідносин, невідповідності звичайному розумінню договірних відносин цивільного права”⁴¹.

На сучасному етапі праворозуміння юридична природа спадкового договору полягає у визнанні його нетиповим речово-зобов’язальним правочином відчуження-послуги, предмет якого становить надання послуг набувачем на користь відчужувача чи третьої особи під передачу майна у власність набувача на випадок смерті відчужувача.

Спадковий договір доцільно розглядати інститутом, тісно пов’язаним з відносинами з посмертного переходу майна, та особливою формою вираження волі спадкодавця на випадок смерті, що передбачає безоплатне відчуження майна, обтяжене обов’язком набувача вчинити надання, яке не визнається видом спадкування, регулює пов’язані із спадкуванням відносини.

Заслугує на увагу пропозиція щодо доцільності визнання спадкового договору окремим видом спадкування, поряд із спадкуванням за заповітом і за законом⁴².

³⁸ Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. — 2-е вид., допов. і перероб. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — Кн. 2. — С. 631.

³⁹ Цивільне право України. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 631–632.

⁴⁰ Мазуренко С. В. Вказ. праця. — С. 15.

⁴¹ Там само. — С. 11.

⁴² Васильченко В. Спадковий договір: деякі міркування з приводу нормотворчості // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 10. — С. 37.

Норми ЦК України про спадковий договір і заповіт логічно мають передувати положенням про спадкування за законом, що логічно впливає з принципу автономії волі учасників цивільних відносин.

Визнання спадкового договору особливим, самостійним видом спадкування можливе в майбутньому з формуванням відповідних умов за результатами практики правозастосування цього інституту.

З урахуванням того, що до спадщини не входить майно, щодо якого укладено спадковий договір, та існування загрози порушення права на обов'язкову частку, доцільним є застосування аналогії закону і права та поширення дії норм спадкового права, що регулюють право на обов'язкову частку у спадщині, на відносини, які виникають зі спадкового договору.

На положення про спадковий договір за аналогією закону мають поширюватися положення про договір безоплатної ренти, якщо інше не впливає із закону або сутності цього зобов'язання.

Мета, істотні умови, предмет спадкового договору. Спадковий договір має основну і додаткову мету (*causae*). Основна мета (*causae*) спадкового договору полягає у визначенні юридичної долі належного відчужувачу майна на випадок смерті власника. Додаткову мету спадкового договору становить зустрічне надання у вигляді визначених дій майнового і немайнового характеру, що мають бути вчинені набувачем. Спадковий договір може передбачати зустрічне надання у вигляді вчинення виключно дій немайнового характеру, що не є підставою для визнання такого договору недійсним, оскільки таке зустрічне надання не суперечить юридичній меті та оплатному характеру спадкового договору.

Істотними умовами спадкового договору є його предмет, яким виступає майно відчужувача, та умови вчинення дій на виконання його особистого розпорядження.

Спадковий договір фактично має два предмети — основний і допоміжний. Основним предметом цього договору є передача у власність набувача майна, яке належить відчужувачеві і переходить у власність набувача у випадку смерті відчужувача. Це можуть бути індивідуально визначені речі (колекція картин, цінна бібліотека) або речі, визначені родовими ознаками, рухоме і нерухоме майно (квартира, будинок, дача, земельна ділянка, автомобіль).

Основний предмет спадкового договору передбачає встановлення речового права у вигляді права власності набувача щодо визначеного майна відчужувача на випадок смерті останнього. Допоміжний предмет становлять дії набувача на виконання особистого розпорядження відчужувача відповідно до спадкового договору.

Форма спадкового договору. Спадковий договір укладається у письмовій формі, підписується сторонами у присутності нотаріуса і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем перебування основної частини спадкового майна (ст. 55 Закону України “Про нотаріат”).

Спадкові договори, предметом яких є нерухоме майно, посвідчує нотаріус із дотриманням загальних правил посвідчення договорів відчуження.

Якщо предметом спадкового договору є майно, яке підлягає державній реєстрації, нотаріус у тексті договору зазначає про необхідність його реєстрації у відповідному реєструвальному органі після смерті відчужувача.

На майно, що є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у встановленому порядку, про що робить запис у всіх примірниках договору. У разі смерті відчужувача нотаріус знімає заборону відчуження майна⁴³.

⁴³ Заїка Ю. О. Спадкове право України: Навч. посіб. — К.: Істина, 2006. — С. 114.

У разі недодержання сторонами вимог закону про нотаріальне посвідчення спадкового договору він визнається нікчемним.

Обов'язковість нотаріального посвідчення спадкового договору вимагає наявності у відчужувача правовстановлюючих документів, які підтверджують право власності на майно і надаються для огляду нотаріусу при посвідченні цього правочину (ст. 55 Закону України “Про нотаріат”).

При посвідченні спадкового договору нотаріус накладає заборону на відчуження майна і таким чином додатково “підтверджує обсяг майна, що підлягає майбутньому відчуженню”⁴⁴.

ЦК України (ст. 1304) не містить вказівки на те, що сторони мають особисто підписати договір.

Обмеження можливості укладення спадкового договору через представників, які діють на підставі довіреності, впливає із особисто-довірливого характеру цього договору.

Цей договір є “договором доброї совісті”, тобто правочином, безпосередньо пов'язаним з особистими якостями відчужувача. Тому він має бути вчинений лише особисто сторонами, які його укладають⁴⁵.

У випадках, коли відчужувач не може вчинити підпис особисто (через хворобу, фізичні вади тощо), за аналогією закону (ст. 8 ЦК України), що регулює вчинення письмового правочину та складення заповіту (ст.ст. 207, 1247 ЦК України), спадковий договір може бути підписаний іншою особою. У цьому разі він вчиняється у присутності нотаріуса, заповідача та особи, яка його підписує.

Сторони спадкового договору. Суб'єктами спадкового договору є відчужувач і набувач. Відчужувачем може бути одна або кілька фізичних осіб — подружжя, один із подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа (ст. 1303 ЦК України). При укладенні спадкового договору набувач, якщо він є спадкоємцем за заповітом або за законом, не втрачає права на спадкування у тій частці майна, яка не була зазначена у договорі.

На підставі особисто-довірливого характеру виконання набувачем фізичною особою у спадковому договорі може бути особа з повною цивільною дієздатністю.

У разі реєстрації шлюбу фізична особа, яка не досягла повноліття, набуває дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ч. 2 ст. 34 ЦК України). Для цього за заявою особи, яка досягла віку чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на укладення шлюбу, якщо це відповідає її інтересам (ч. 2 ст. 23 СК України). При цьому право на укладення спадкового договору у такої особи виникає з моменту реалізації нею права на шлюб, а не з моменту набуття законної сили рішенням суду про надання їй цього права, оскільки реалізувати право на шлюб є особистим правом неповнолітньої особи⁴⁶.

Спадковий договір має ознаки розпорядчого правочину суто особистого характеру і, незважаючи на відсутність норми прямої дії, передбачає його укладення сторонами особисто, а не “через представника, який діє за довіреністю або на підставі закону”⁴⁷.

Сторонами спадкового договору можуть бути будь-які фізичні особи, незалежно від їх дієздатності (ст.ст. 32, 33 ЦК України). Укладення спадкового договору в інтересах частково дієздатної особи, недієздатної особи, особи з обмеженою дієздатністю можливе з дотриманням передбачених ЦК України

⁴⁴ Чуйкова В. Вказ. праця. — С. 4.

⁴⁵ Харитонов Є. О. Вказ. праця. — С. 875.

⁴⁶ Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. — 2003. — № 7. — С. 139.

⁴⁷ Чуйкова В. Вказ. праця. — С. 4.

правил вчинення правочинів з юридично неспроможними особами (ст.ст. 37, 41, 67–71). Недотримання цих умов спричиняє наслідки, передбачені ст.ст. 221–226 ЦК України.

Права й обов'язки сторін спадкового договору. Сторони спадкового договору мають відповідні права й обов'язки, які випливають із норми закону і суті цього зобов'язання. Відчужувач має право вимагати від набувача вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття. Наприклад, на набувача можуть бути покладені зобов'язання забезпечувати відчужувача продуктами харчування, догляду, а також і такі, що необхідно виконувати після смерті відчужувача: наприклад, поховати його за національною традицією поруч із родичами і встановити на могилі пам'ятник, надавати допомогу онуку відчужувача до його повноліття тощо.

Відчужувач може зобов'язати набувача утримуватися від вчинення певних дій, наприклад, припинити вести аморальний спосіб життя, якщо він бажає в майбутньому стати власником майна⁴⁸. Відчужувач має право призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, та вимагати розірвання договору за життя у разі невиконання набувачем його розпоряджень⁴⁹. До обов'язків відчужувача за цим договором належать обов'язки не відчужувати майно, визначене у спадковому договорі, не заповідати його⁵⁰.

Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття (ст. 1305 ЦК України). На набувача може бути покладений обов'язок виконати певні дії за життя відчужувача (зокрема регулярно виплачувати відчужувачеві певну грошову суму) або після його смерті (наприклад вжити певних заходів з увічнення пам'яті відчужувача тощо). У цьому разі, коли виконання дій набувачем має бути здійснене після смерті відчужувача, останній має право призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1307 ЦК України).

Відчужувач має право покласти на набувача обов'язок виконання певних дій на користь третіх осіб (наприклад надавати матеріальне утримання визначеному родичу відчужувача до досягнення ним повноліття). Дії, обов'язок виконання яких покладається на набувача, можуть бути майнового чи немайнового характеру. Зокрема, це можуть бути розпорядження відчужувача, які “стосуються ритуалу поховання (побажання бути похованим у певному місці, з дотриманням певної процедури, поряд з тими чи іншими особами, які померли раніше)”⁵¹. До спадкового договору можуть бути включені розпорядження немайнового характеру щодо виконання дій, спрямованих на здійснення будь-якої іншої певної суспільно корисної мети (наприклад, розпорядження особистими паперами, бажання призначити опіку над неповнолітнім тощо).

У частині виконання особистого розпорядження на відносини щодо спадкового договору за аналогією доцільно поширювати положення про виконавця заповіту, на якого за заповітом покладено обов'язок виконати ті чи інші дії.

⁴⁸ Баранник Н. М., Синельник А. П. Наследство. Наследники. Наследование. — Х.: Еспада, 2004. — С. 108.

⁴⁹ Шовковитна С. Що слід знати про сімейне та спадкове право. — К.: Інститут громадянського суспільства. ТОВ ІКЦ Леста, 2004. — С. 59–60.

⁵⁰ Коваленко Т. П. Спадковий договір // Цивільне право України (книга друга). За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — С. 631.

⁵¹ Цивільний кодекс України: Коментар / Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний, Ю. В. Білоусов, О. М. Калітенко. — Одеська нац. юрид. акад. — Одеса: Юрид. літ., 2003. — С. 1049.

Зміст особистого розпорядження не може становити обов'язок виконати дії, які ображають честь і гідність набувача або інших осіб, обмежують його цивільну правоздатність тощо (наприклад, відчужувач не може обмежити набувача у праві наступного відчуження чи користування переданим майном на користь певного кола третіх осіб).

Набувач має виконувати дії, що є його обов'язком за договором, у точній відповідності до волі відчужувача. Тому у спадковому договорі мають бути чітко і конкретно застережені всі необхідні дії, які зобов'язаний виконати набувач. Зокрема, має бути визначено конкретний перелік, характер і періодичність таких дій, порядок і час (до відкриття чи після відкриття спадщини) вчинення⁵². Однак, у будь-якому разі умови договору мають бути сформульовані таким чином, щоб виключити можливість подвійного тлумачення волі відчужувача.

Якщо невиконання умов договору набувачем має місце до смерті відчужувача, договір може бути розірваний судом на вимогу останнього. У разі, коли невиконання набувачем обов'язків за спадковим договором має місце після смерті відчужувача, звернутися з позовом про розірвання договору може виконавець заповіту (якщо був заповіт), нотаріус або інша особа, призначені відчужувачем здійснювати контроль за виконанням спадкового договору (ст. 1307 ЦК України).

З огляду на те, що набувач набуває право власності на майно відчужувача не в порядку спадкування, а отримує його за договором, немає підстав розглядати його як правонаступника відчужувача. Тому на відміну від спадкоємця, який прийняв спадщину і відповідає за боргами спадкодавця в межах дійсної вартості майна, яке до нього перейшло (ст. 1282 ЦК України), набувач за спадковим договором такої відповідальності не несе.

Якщо за життя відчужувача набувач помер до того, як виконав умови договору, спадковий договір вважається припиненим. У цьому випадку спадковий договір, з огляду на його суворо особистий характер, вважається припиненим і права та обов'язки, що є його змістом, не можуть перейти до спадкоємців набувача. Цей висновок також підтверджується нормою п. 238 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, згідно з яким у разі смерті фізичної особи-набувача або ліквідації юридичної особи набувача за спадковим договором нотаріус за письмовою заявою відчужувача припиняє дію цього договору. Наведене положення не застосовується у випадку, якщо виконання спадкового договору відбулося до відкриття спадщини (ст. 1305 ЦК України), а смерть набувача настала раніше смерті відчужувача. У цьому випадку вважається, що набувач виконав розпорядження відчужувача відповідно до умов спадкового договору. За бажанням відчужувача ним може бути укладений новий спадковий договір із спадкоємцями набувача, що помер. Однак у кожному разі спадкоємці набувача мають право вимагати від відчужувача відшкодування витрат на виконання спадкового договору в тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем до смерті останнього, за правилами гл. 83 ЦК України.

У разі, коли виконанню обов'язків набувачем перешкодила його смерть, що сталася після смерті відчужувача, за відсутності згоди відчужувача спадкоємці набувача не можуть вимагати виконання зобов'язання щодо спадкового договору. За згодою відчужувача і спадкоємців набувача, що помер, може бути укладений новий спадковий договір щодо того самого майна, що підлягає відчуженню. У цьому випадку вони набувають прав набувача, передбачених спадковим договором.

⁵² Мазуренко С. Особливості укладення спадкового договору // Право України. — 2004. — № 2. — С. 111-114.

Спадковий договір за участю подружжя. Спадковий договір може бути укладений за участю подружжя. У цьому випадку предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, що є особистою власністю будь-кого з них (ст. 1306 ЦК України).

Якщо предметом спадкового договору є майно, що перебуває в особистій власності одного з подружжя, такий договір укладається у загальному порядку (ст.ст. 1302-1304 ЦК України). У цьому випадку нотаріус, крім інших документів, має витребувати від відчужувача ті з них, які посвідчують наявність у нього особистого права власності на майно, що є предметом спадкового договору.

Предметом цього договору також може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності. Для цього при укладенні спадкового договору нотаріус зобов'язаний упевнитися, що майно, яке одержується у спадщину, є спільним сумісним майном, власністю подружжя.

Спадковий договір на все спільне майно подружжя може бути укладений одним із подружжя лише за згодою другого із подружжя. Така згода має бути посвідчена нотаріально шляхом власноручного підпису подружжя-відчужувача на спадковому договорі або додаватись у вигляді нотаріально посвідченої заяви до договору.

Спадковий договір, укладений без згоди другого з подружжя, визнається недійсним (ч.ч. 2 і 3 ст. 65 СК України, ст. 215 ЦК України). У випадку відсутності згоди подружжя-відчужувача на включення спільно нажитого майна у спадковий договір відчужувач може у судовому порядку встановити свою частку у спільному майні і після цього укласти окремий спадковий договір.

За наявності шлюбного договору нотаріус при посвідченні спадкового договору зобов'язаний керуватися умовами шлюбного договору (ст.ст. 92, 97 СК України). Порушення умов раніше укладеного шлюбного договору при укладенні спадкового договору є підставою для визнання останнього недійсним (ст. 215 ЦК України).

Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а у випадку смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором (ч. 2 ст. 1306 ЦК України). За змістом цієї норми частка померлого подружжя у спільному сумісному майні має переходити до того з подружжя, який пережив. Право власності на зазначену частку має підтверджуватись свідоцтвом про право власності, виданим нотаріусом. Якщо подружжя перебувало у зареєстрованому шлюбі, але до смерті відчужувача спільно не проживало, це не є перешкодою для успадкування майна (ч. 2 ст. 3 СК України).

Забезпечення належного виконання спадкового договору. Спадковий договір істотно обмежує права відчужувача на предмет такого договору. З моменту укладення спадкового договору відчужувач може володіти майном, але не розпоряджатися.

З метою забезпечення охорони майна набувача нотаріус за місцем знаходження майна накладає заборону відчуження. Накладення такої заборони на майно, вказане у договорі, здійснюється нотаріусом шляхом вчинення відповідного напису на спадковому договорі. Накладення заборони відчуження реєструється нотаріусом у реєстрі заборон. Якщо майно одночасно є предметом спадкового договору і заповіту, перевага надається спадковому договору. Заповіт, який відчужувач складає щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним (ч. 2 ст. 1307 ЦК України). Чинність складеного до укладення спадкового договору заповіту підлягає скасуванню внаслідок вираження більш сильної, пізньої волі власника. Нотаріус знімає заборону відчуження жилого

будинку, квартири, дачі, земельної ділянки, автомобіля та іншого майна після отримання повідомлення про припинення або розірвання договору.

Для забезпечення виконання спадкового договору відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за його виконанням. Зазначені повноваження може здійснювати фізична особа з повною дієздатністю або юридична особа. Така особа виконує свої обов'язки на безоплатних засадах, якщо інше не передбачено умовами договору. Водночас вона має право вимагати від набувача за спадковим договором відшкодування своїх фактичних витрат у судовому порядку у разі, якщо не досягнуто згоди з останнім щодо добровільного відшкодування витрат.

У разі неналежного виконання спадкового договору особа, яка здійснює контроль за його виконанням, може звернутися до суду з позовом про розірвання умов договору внаслідок невиконання його однією із сторін (ст.ст. 610, 612-613, ч. 3 ст. 1307 ЦК України). У цьому випадку суд має керуватися загальними положеннями щодо виконання договірних зобов'язань (ст. 526 ЦК України).

Якщо особа призначена відчужувачем контролювати спадковий договір без її згоди, вона має право відмовитися від виконання цих обов'язків без пояснення причин. Така згода має бути виражена цією особою або шляхом подання заяви, яка додається до спадкового договору, або вчиненням підпису на ньому. У випадку непризначення відчужувачем особи, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті або якщо така особа була звільнена від виконання своїх обов'язків, контроль за виконанням договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Розірвання спадкового договору. Підстави і порядок розірвання спадкового договору обумовлені особисто-довірливим виконанням цього зобов'язання. Спадковий договір може бути розірвано на вимогу відчужувача, набувача або осіб, які здійснюють контроль за виконанням такого договору. За життя відчужувача спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Після смерті відчужувача спадковий договір може бути розірвано на вимогу осіб, які здійснюють контроль за виконанням такого договору.

На вимогу набувача спадковий договір може бути розірвано судом як до смерті, так і після смерті відчужувача. Для цього має бути встановлена неможливість виконання ним розпоряджень відчужувача (ч. 2 ст. 1308 ЦК України). За наявності у набувача можливості виконувати розпорядження відчужувача, останній має право розірвати договір на загальних підставах (ст.ст. 615 651, 652 ЦК України) з наслідками, передбаченими ст. 653 ЦК України.

Проведений аналіз дає підстави для таких висновків:

1. Конструкція спадкового договору, концептуально започаткована римським правом та остаточно сформована в новітні часи, застосовується більшістю іноземних законодавств сучасності в повному або обмеженому обсязі (в останньому випадку такий правочин допускається, як виняток, лише між подружжям).

2. За своїми ознаками спадковий договір є одностороннім, консенсуальним, безоплатним або оплатним, алеаторним, особистого характеру, довготривалим, з ускладненим порядком зміни і дострокового розірвання правочином з надання послуг під умову відчуження на користь набувача належного відчужувачеві майна на випадок його смерті.

3. Спадковий договір передбачає виникнення права власності на майно відчужувача виключно під умову настання випадкової обставини (відкладальної

умови) — смерті сторони такого договору, що свідчить про його моделювання переважно на засадах договору ренти і доцільність його розуміння як зобов'язання періодичної боргової вимоги невизначеного і довготривалого характеру, обтяженого особистим розпорядженням відчужувача (як отримувача ренти), що передбачає виконання під передачу майна (рентного капіталу) відчужувача у власність набувача (як платника ренти) на випадок смерті відчужувача.

4. У спадковому договорі загальний обсяг дій на виконання особистого розпорядження відчужувача не обов'язково повинен бути чітко визначеним, оскільки з цим закон імперативно не пов'язує питання про належне виконання або невиконання передбачених договором умов. Закон допускає диспозитивний підхід у цьому питанні і залишає його вирішення на розсуд сторін спадкового договору. Тому цей договір може передбачати виконання особистого розпорядження відчужувача у вигляді сплати довічних платежів.

Спадковий договір, хоч і закріплений у Книзі шостій ЦК "Спадкове право" і має тісний зв'язок з відносинами з приводу посмертного переходу майна, є договором на випадок смерті, а не договором про спадкування.

Незважаючи на набуття права власності на майно, відчужувач не успадковує його, а отримує за договором, і тому не може розглядатися правонаступником відчужувача.

5. Якщо щодо майна укладено спадковий договір, то таке майно не входить до складу спадщини. Спадковий договір не може розглядатися видом спадкування на підставі закритого переліку останніх, позаяк ЦК України закріплює імперативну норму, згідно з якою спадкування може здійснюватися лише за заповітом або за законом (ст. 1217 ЦК України).

Тому на сучасному етапі праворозуміння юридична природа спадкового договору полягає у визнанні його нетиповим речово-зобов'язальним правочиним відчуження-послуги, предмет якого становить надання послуг набувачем на користь відчужувача чи третьої особи під передачу майна у власність набувача на випадок смерті відчужувача.

Спадковий договір є інститутом, тісно пов'язаним з відносинами з посмертного переходу майна, та особливою формою вираження волі спадкодавця на випадок смерті, що передбачає безоплатне відчуження майна, обтяжене обов'язком набувача вчинити надання, яке не визнається видом спадкування, регулює пов'язані із спадкуванням відносини.

Визнання спадкового договору особливим, самостійним видом спадкування можливе в майбутньому з формуванням відповідних умов за результатами практики правозастосування цього інституту.

З урахуванням того, що до спадщини не входить майно, щодо якого укладено спадковий договір, та існування загрози порушення права на обов'язкову частку, доцільним є застосування аналогії закону і права та поширення дії норм спадкового права, що регулюють право на обов'язкову частку у спадщині, на відносини, які виникають зі спадкового договору.

На положення про спадковий договір за аналогією закону мають поширюватися положення про договір безоплатної ренти, якщо інше не впливає із закону або сутності цього зобов'язання.

